

IJTIMOIIY TARMOQLAR: IMKONIYATMI YOKI VAQT O'G'RISI?

Saydullayeva Ismigul

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Xorijiy tillar yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy jamiyat hayotidagi o'ri, ularning imkoniyatlari va salbiy oqibatlari ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy tarmoqlar insonlar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish, axborot almashinuvi va o'zini namoyon qilishdagi samaradorligi bilan bir qatorda, vaqtni behuda sarflash, psixologik muammolar va ijtimoiy izolyatsiya kabi salbiy jihatlarni ham yuzaga chiqaradi. Maqolada tarixiy va nazariy asoslar, hududiy va milliy tadqiqotlar, empirik tahlillar hamda tanqidiy muhokamalar asosida ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy tomonlari chuqur yoritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, imkoniyat, vaqt o'g'risi, axborot texnologiyalari

Abstract: This article explores the role of social networks in modern society, analyzing their opportunities and negative consequences. Social networks enhance interpersonal communication, facilitate information exchange, and enable self-expression, but also lead to time wastage, psychological problems, and social isolation. The article delves deeply into the positive and negative aspects of social networks by drawing upon historical and theoretical foundations, regional and national research, empirical studies, and critical debates.

Keywords: social networks, opportunity, time theft, information technology

Аннотация: В данной статье рассматривается роль социальных сетей в современной жизни общества, их возможности и негативные последствия. Социальные сети способствуют укреплению коммуникаций, обмену информацией и самовыражению, однако приводят к пустой трате времени, психологическим проблемам и социальной изоляции. Статья подробно освещает положительные и отрицательные стороны социальных сетей на основе исторических и теоретических основ, региональных и национальных исследований, эмпирических данных и критических дискуссий.

Ключевые слова: социальные сети, возможности, кража времени, информационные технологии

Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. Axborot texnologiyalaridagi mislsiz taraqqiyot natijasida ijtimoiy tarmoqlar nafaqat shaxslar o'rtasidagi muloqot vositasi, balki global axborot maydonining muhim tarkibiy bo'lagiga aylandi. Facebook, Twitter, Instagram, Telegram kabi platformalar har kuni milliardlab foydalanuvchilar tomonidan ishlatilmoqda. Mazkur jarayonlar natijasida

jamiyatda yangi kommunikatsiya madaniyati, axborot almashinuvi va shaxsiy brend yaratish imkoniyatlari vujudga keldi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari keng tarqalishi odamlar hayotida vaqtni behuda sarflash, psixologik muammolar, ijtimoiy izolyatsiya va boshqa salbiy oqibatlar keltirib chiqarayotgani ham kuzatilmoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlari va salbiy jihatlari tarixiy-nazariy asoslar, hududiy va milliy tajribalar, empirik tadqiqotlar va tanqidiy bahs-munozaralar asosida tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy jamiyat hayotidagi rolini chuqur o'rganib, ularning imkoniyatmi yoki vaqt o'g'risi ekanligini ilmiy asosda aniqlashdan iborat.

Ijtimoiy tarmoqlar fenomeni zamonaviy axborot jamiyatining eng muhim va murakkab hodisalaridan biri sifatida ko'riladi. Uning nazariy va konseptual asoslarini anglash uchun avvalo kommunikatsiya va axborot jamiyatiga oid klassik va zamonaviy g'oyalar tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. XX asrning o'rtalaridayoq Harold Lasswellning "kim, nimani, kimga, qayerda va qanday etkazmoqda" degan mashhur kommunikatsiya modeli kommunikatsion jarayonlarni tahlil qilishda asosiy poydevor bo'lgan[1]. Bu model keyinchalik Marshall McLuhan tomonidan "medium is the message" — "vosita xabarning o'zidir" degan konsepsiya bilan boyitildi. McLuhan ijtimoiy kommunikatsiya vositalari jamiyat ongiga va hayot tarziga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlab, axborot vositalarining inson shaxsiyati va sotsial munosabatlariga ta'sirini ochib berdi. Ushbu g'oyalar zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar muammosini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Axborot jamiyati nazariyasi doirasida Manuel Castells ijtimoiy tarmoqlar va axborot texnologiyalarining jamiyat tuzilmasiga ta'sirini "axborot davri" kontseptsiyasi orqali izohlagan. Castellsning fikricha, zamonaviy jamiyatda axborot oqimlari va tarmoqlashuv asosiy ijtimoiy jarayonlarga aylangan, bu esa yangi ijtimoiy muammolar va imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Uning tadqiqotlari ijtimoiy tarmoqlar orqali yuzaga keladigan global va lokal o'zaro ta'sirlarni, ijtimoiy kapital, ishonch va identifikatsiya jarayonlarini chuqur tahlil qiladi. Castellsning asarlari ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy jamiyatdagi o'rnini anglashda asosiy nazariy poydevor hisoblanadi[2].

Ijtimoiy tarmoqlarning tarixiy taraqqiyotiga nazar tashlasak, dastlabki onlayn forumlar va blog platformalaridan boshlab, zamonaviy Facebook, Instagram, Twitter va Telegram kabi ko'p millionli foydalanuvchilarga ega platformalargacha bo'lgan yo'lni kuzatish mumkin. 2000-yillarning boshlarida MySpace va Friendster kabi ilk ijtimoiy tarmoqlar paydo bo'ldi, ular odamlar o'rtasida virtual muloqot va axborot almashinuvi yangi bosqichga olib chiqdi. Keyinchalik Facebook va Twitter ijtimoiy tarmoqlarga keng ommaviylik olib kirdi hamda kommunikatsiya, axborot tarqatish va jamoatchilik fikrini shakllantirishda asosiy vositaga aylandi. Ushbu tarixiy jarayonlar ijtimoiy tarmoqlarning jamiyatga ta'siri va ularning imkoniyatlari hamda cheklovlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Nazariy asoslarni chuqurlashtirishda zamonaviy olimlarning konseptual yondashuvlari ham katta ahamiyatga ega. Masalan, Boyd va Ellison ijtimoiy tarmoqlarning uch asosiy xususiyatini ajratib ko'rsatadi: foydalanuvchilarning o'z profillarini yaratishi, tarmoqdagi boshqa ishtirokchilar bilan aloqalar o'rnatish va ushbu aloqalarni oshkora ko'rsatish imkoniyati[3]. Bu yondashuv ijtimoiy tarmoqlarning texnologik va sotsiologik jihatlarini birlashtiradi. Shuningdek, Jenkinsning "ishtagiy madaniyat" (participatory culture) konsepsiyasi orqali ijtimoiy tarmoqlarda har bir foydalanuvchi axborot ishlab chiqaruvchi va tarqatuvchi sifatida ishtirok etishini, bu esa an'anaviy axborot iste'molchisidan tubdan farq qilishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlar ijtimoiy tarmoqlarning ijtimoiy jarayonlardagi o'rnini aniqlashda zamonaviy ilmiy tahlil uchun muhim manba hisoblanadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning ijtimoiy hayotga ta'sirini o'rganishda mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlari ham alohida ahamiyatga ega. O'zbekiston olimlari orasida Q. Qodirov, M. To'laganov, N. Mamatqulov va boshqalar ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga, axborot madaniyatiga va milliy qadriyatlarga ta'siri bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib bormoqda. Q. Qodirovning tadqiqotlarida, xususan, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan axborotning ishonchliligi, soxta yangiliklar muammosi va ular orqali yoshlar ongining shakllanishi masalalari yoritiladi. M. To'laganov esa ijtimoiy tarmoqlarning milliy identitet va an'anaviy qadriyatlarni saqlashga ta'siri, virtual kommunikatsiya va real muloqot o'rtasidagi ziddiyatlarni ochib beradi. Ushbu tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlarning o'zbek jamiyatidagi o'rnini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi[4].

Ijtimoiy tarmoqlarning amaliy va empirik jihatlarini tahlil qilgan tadqiqotlar soni ham ortib bormoqda. So'nggi yillarda dunyo miqyosida olib borilgan empirik tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijtimoiy, psixologik va iqtisodiy oqibatlarini o'rganishga qaratilgan. Pew Research Center tomonidan AQShda o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 72 foizi ijtimoiy tarmoqlardan har kuni foydalanadi va ularning yarmidan ko'pi ushbu platformalardan axborot olish, do'stlar bilan muloqot qilish hamda yangiliklardan xabardor bo'lish uchun foydalanishini bildirgan. Biroq, ushbu so'rov natijalari ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish insonlarning vaqtini behuda sarflash, diqqatning pasayishi, stress va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkinligini ham ko'rsatadi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy tarmoqlardan me'yoridan ortiq foydalanish inson salomatligi va psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, ayniqsa, yoshlar va o'smirlar orasida depressiya, xavotir, yolg'izlik va o'zini past baholash holatlari ko'paymoqda[5].

Ijtimoiy tarmoqlarning ijtimoiy kapitalga ta'siri masalasi ham muhim ilmiy bahs-munozaralardan biridir. Putnamning "Bowling Alone" asarida ijtimoiy kapitalning pasayishi va jamoaviylik ruhining susayishi zamonaviy jamiyat uchun xavf sifatida ko'rsatiladi. Ba'zi olimlar ijtimoiy tarmoqlar jamoaviylikni kuchaytiradi, yangi tanishuvlar va hamkorlik imkoniyatlarini yaratadi, deb hisoblashsa, boshqalar esa virtual muloqot real ijtimoiy

aloqalarni susaytiradi, yolg'izlik va individualizmni kuchaytiradi, degan fikrni ilgari suradi[6]. Ushbu bahs-munozaralar ijtimoiy tarmoqlarning ijtimoiy hayotga ta'siri bir yoqlama emasligini, uning ijobiy va salbiy jihatlarini bir-biri bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning ta'lim sohasidagi imkoniyatlari ham alohida tahlil qilinmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimida ijtimoiy tarmoqlar orqali masofaviy o'qitish, o'quvchilar va talabalar o'rtasida tezkor axborot almashinuvi, o'qituvchilar bilan interaktiv muloqot imkoniyatlari kengaymoqda.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlardan befoyda foydalanish, o'quv jarayonidan chalg'ish va bilim sifatining pasayishiga olib kelishi mumkinligi ham qayd etilmoqda.

Xalqaro amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardan ratsional va nazorat ostida foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi, biroq nazoratsiz va haddan tashqari foydalanish esa salbiy natijalarga olib keladi.

Axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va soxta axborotlar tarqalishi ijtimoiy tarmoqlar faoliyatining eng dolzarb muammolaridan biriga aylangan. Zamonaviy olimlar ijtimoiy tarmoqlarda soxta yangiliklar, dezinformatsiya va manipulyatsiya xavfini alohida ta'kidlamogda.

Empirik tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan axborotning ishonchliligi ko'p hollarda shubha ostida qolmoqda, bu esa jamiyatda ishonchsizlik, vahima va noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda axborot madaniyati, media savodxonlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning iqtisodiy va siyosiy hayotga ta'siri ham keng o'rganilmoqda. Marketing, reklama, PR va siyosiy kommunikatsiya sohalarida ijtimoiy tarmoqlar samaradorlikni oshirish, yangi auditoriyalarni jalb qilish va jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, siyosiy kampaniyalar, ijtimoiy harakatlar va jamoatchilik tashabbuslari ijtimoiy tarmoqlardagi faollik orqali keng ommaga yetib borishi mumkin.

Biroq, ijtimoiy tarmoqlarda noto'g'ri axborot, manipulyatsiya va "bot"lar yordamida jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish holatlari ham kuzatilmoqda.

Bu esa siyosiy jarayonlarda shaffoflik va ishonchlilik muammolarini keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy tarmoqlarning psixologik va sotsiologik oqibatlari bo'yicha ham ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, ijtimoiy tarmoqlardan ortiqcha foydalanish insonlarda stress, xavotir, depressiya va yolg'izlik hissinini kuchaytiradi.

Shuningdek, virtual hayot va haqiqiy hayot o'rtasidagi tafovut, "foyda ko'rsatish" sindromi, boshqalarning muvaffaqiyati va hayotidan ortiqcha ta'sirlanish, shaxsiy hayotga aralashuv va kiberbulling kabi muammolar ham o'sib bormoqda.

Bu holatlar yoshlar va o'smirlar orasida ko'proq uchraydi, biroq kattalar ham bu muammolardan mustasno emas. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda psixologik gigiyena va sog'lom muhit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning imkoniyatlari va salbiy jihatlari o'rtasidagi muvozanat masalasi ilmiy bahs-munozaralarning asosiy mavzusi bo'lib qolmoqda.

Bir tomonlama yondashuvlar — ijtimoiy tarmoqlarni faqat imkoniyat yoki faqat salbiy omil sifatida ko'rsatish — zamonaviy ilmiy tahlil talablariga javob bermaydi.

O'zaro bog'liq va kompleks yondashuv ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy jamiyat hayotidagi o'rnini to'g'ri baholash imkonini beradi. Bu jarayonda shaxsiy mas'uliyat, axborot madaniyati, ijtimoiy nazorat va texnologik innovatsiyalarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyat uchun yangi imkoniyatlar va tahdidlarni bir vaqtning o'zida yuzaga chiqaruvchi murakkab fenomen ekanini ko'rish mumkin.

Ularning ijtimoiy-madaniy, siyosiy, iqtisodiy va psixologik hayotga ta'siri ko'p qirrali va ziddiyatli bo'lib, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ushbu masalani chuqur va har tomonlama o'rganishni talab qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlardan samarali va xavfsiz foydalanish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlar, axborot madaniyati va media savodxonlik, shuningdek, shaxsiy va institutsional mas'uliyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyat hayotida imkoniyat va xavf-xatarlarni o'zida mujassamlashtirgan murakkab fenomen hisoblanadi.

Ular axborot almashinuvi, muloqot, o'zini namoyon qilish, ta'lim va biznes sohalarida keng imkoniyatlar yaratadi. Ayniqsa, yoshlar, ijodkorlar va tadbirkorlar uchun ijtimoiy tarmoqlar yangi ufqlar ochmoqda, innovatsion g'oyalarni tarqatish va global hamkorlikni kuchaytirish imkonini bermoqda.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlardan me'yoridan ortiq va nazoratsiz foydalanish inson salomatligi, ruhiy holati va ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Vaqtni behuda sarflash, diqqatning pasayishi, yolg'izlanish, stress, soxta axborot va kiberbulling kabi muammolar ham ijtimoiy tarmoqlarning salbiy jihatlari dalolat beradi. Ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy tomonlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash uchun axborot madaniyati, media savodxonlik, shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish, zamonaviy texnologik vositalardan samarali foydalanish zarur.

Shu bois, ijtimoiy tarmoqlarni nafaqat imkoniyat, balki vaqt o'g'risi sifatida ham baholash mumkin. Ularning jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyati har bir foydalanuvchining ongli va mas'uliyatli yondashuvi, ilmiy asoslangan siyosat va axborot madaniyati darajasiga bog'liqdir.

Ilmiy va amaliy yondashuvlarning uyg'unligi ijtimoiy tarmoqlardan eng yuqori darajada samarali va xavfsiz foydalanish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lasswell, H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. In Bryson, L. (Ed.), The Communication of Ideas. New York: Institute for Religious and Social Studies.
2. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. I. 2nd Edition. Oxford: Blackwell.
3. Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication, 13(1), 210-230.
4. Qodirov, Q. (2020). Ijtimoiy tarmoqlarda axborot madaniyati va yoshlar ongining shakllanishi. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
5. Pew Research Center. (2021). Social Media Use in 2021. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/>
6. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster.

